

**XX ASRNING 50–80-YILLARIDA MIRZACHO‘LNI O‘ZLASHTIRISH
JARAYONI VA UNING SIRDARYO VILOYATI DEMOGRAFIK TARKIBIGA
TA’SIRI**

Gaibnazarov Abubakr Abdurasul o‘g‘li
Toshkent amaliy fanlar universiteti talaba

Anotatsiya. *Ushbu maqolada XX asrning 50–80-yillarida Mirzacho‘l hududini o‘zlashtirish siyosatining tarixiy jihatlarini hamda uning Sirdaryo viloyati demografik tarkibining shakllanishiga ko‘rsatgan ta’siri ilmiy asosda tahlil etiladi. Sovet davridagi irrigatsion loyihalar, paxtachilikni kengaytirish siyosati, yangi aholi punktlarining barpo etilishi va rejalashtirilgan migratsiya jarayonlari manbalar asosida yoritiladi. Tadqiqot natijasida Sirdaryo viloyatining ko‘p millatli demografik qiyofasi davlat tomonidan boshqarilgan ko‘chirish siyosati bilan uzviy bog‘liq holda shakllangani asoslab beriladi.*

Kalit so‘z. *Mirzacho‘l, Sirdaryo viloyati, irrigatsiya siyosati, yangi yerlarni o‘zlashtirish, paxtachilik, sovet agrar siyosati, migratsiya jarayoni, demografik tarkib, ko‘p millatli aholi, 1963-yil.*

Аннотация. *Три статьи на научной основе анализируют исторический период политики развития Мирзачульской области в 1950-1980-х годах и ее влияние на результаты демографического состава Сырдарьинской области. На основе источников рассматриваются процессы обновления в советскую эпоху, политика хлопководства, формирование нового населения и процессы национальной миграции. Исследование основано на том факте, что многонациональный демографический образ Сырдарьинской области сформировался неразрывно связан с государственной политикой переселения.*

Ключевые слова. *Мирзачуль, Сырдарьинская область, ирригационная политика, освоение новых земель, хлопководство, советская аграрная политика, миграционный процесс, демографический состав, многонациональное население, 1963 год.*

Abstract. *Three articles analyze the historical period of the policy of development of the Mirzachul region in the 1950s–1980s and its impact on the results of the demographic composition of the Syrdarya region on a scientific basis. The processes of renewal in the Soviet era, the policy of cotton growing points, the formation of a new population, and the processes of national migration are covered based on sources. The study is based on the fact that the multinational demographic image of the Syrdarya region was formed inextricably linked with the state-controlled resettlement policy.*

Keywords. *Mirzachul, Syrdarya region, irrigation policy, development of new lands, cotton growing, Soviet agrarian policy, migration process, demographic composition, multinational population, 1963.*

KIRISH

XX asrning ikkinchi yarmi O‘zbekiston tarixida keng ko‘lamli iqtisodiy va ijtimoiy o‘zgarishlar davri sifatida xarakterlanadi. Ayniqsa, yangi yerlarni o‘zlashtirish siyosati sobiq Ittifoqning agrar siyosatida muhim o‘rin egallab, Markaziy Osiyoda yirik irrigatsion loyihalarning amalga oshirilishiga sabab bo‘ldi. Ana shunday hududlardan biri Mirzacho‘l bo‘lib, u uzoq vaqt davomida “Golodnaya step” — ya‘ni o‘zlashtirilmagan, suv ta‘minoti yetarli bo‘lmagan keng dasht hududi sifatida ma‘lum edi.

MUHOKAMA

Sovet davrida paxtachilikni keskin rivojlantirish maqsadida Mirzacho‘lni o‘zlashtirish davlat miqyosidagi strategik vazifaga aylandi. 1950-yillardan boshlab sug‘orish inshootlari, kanallar, kollektor-drenaj tarmoqlari qurilishi natijasida hududning tabiiy-geografik qiyofasi tubdan o‘zgardi. Mazkur jarayon nafaqat iqtisodiy rivojlanish, balki yangi aholi punktlari, shaharlar va ishlab chiqarish markazlarining vujudga kelishiga ham olib keldi. 1963-yilda Sirdaryo viloyatining tashkil etilishi aynan Mirzacho‘lni o‘zlashtirish jarayonining mantiqiy natijasi bo‘ldi.

Mirzacho‘lni o‘zlashtirish jarayoni bilan bir qatorda hududning demografik tarkibi ham keskin o‘zgardi. Respublikamizning turli viloyatlaridan hamda sobiq Ittifoqning boshqa hududlaridan aholi ko‘chirib keltirilishi natijasida ko‘p millatli ijtimoiy muhit shakllandi. Bu esa Sirdaryo viloyatining boshqa tarixiy vohalardan farqli ravishda tabiiy tarixiy rivojlanish asosida emas, balki rejalashtirilgan migratsiya siyosati asosida shakllangan hudud ekanini ko‘rsatadi.

Ushbu maqolaning maqsadi — XX asrning 50–80-yillarida Mirzacho‘lni o‘zlashtirish jarayonini tarixiy jihatdan tahlil qilish hamda uning Sirdaryo viloyati demografik tarkibining shakllanishiga ko‘rsatgan ta‘sirini yoritishdan iborat. Tadqiqot davomida tarixiy manbalar, statistik ma‘lumotlar hamda ilmiy adabiyotlarga tayangan holda hududdagi ijtimoiy-iqtisodiy va demografik o‘zgarishlar tahlil qilinadi.

Mirzacho‘l hududining o‘zlashtirilishidan oldingi tarixiy-geografik holati

Sirdaryo viloyati hududining asosiy qismini tashkil etuvchi Mirzacho‘l qadimdan tabiiy-geografik jihatdan murakkab hududlardan biri hisoblangan. Manbalarda u “Golodnaya step” (“Och dasht”) nomi bilan qayd etilib, bu atama hududning suv manbalari kamligi, sho‘rxok tuproqlarning keng tarqalganligi hamda doimiy dehqonchilik uchun yaroqsizligi bilan izohlanadi. Mirzacho‘l shimolda Sirdaryo daryosi, janubda Turkiston tizmasining etaklari, sharqda Chotqol-Qurama tog‘lari, g‘arbda esa Qizilqum cho‘li bilan chegaralangan keng tekislikdan iborat edi.

Arxeologik va tarixiy ma‘lumotlar Mirzacho‘l hududi butunlay o‘zlashtirilmagan bo‘lmaganini ko‘rsatadi. Qadimgi davrlarda Sirdaryo bo‘ylarida joylashgan ayrim vohalarda sug‘orma dehqonchilik va chorvachilik bilan shug‘ullangan aholi yashagan. Biroq hududning katta qismi doimiy yashash uchun qulay bo‘lmaganligi sababli ko‘chmanchi chorvador qabilalar mavsumiy yaylov sifatida foydalanib kelgan. O‘rta asr manbalarida Sirdaryo atrofidagi hududlar Choch va Ustrushona tarixiy-geografik viloyatlari bilan bog‘liq

holda tilga olinadi, ammo Mirzacho‘lning markaziy qismi dehqonchilik vohalaridan tashqarida qolgan.

XIX asrning ikkinchi yarmida Turkiston o‘lkasining Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olinishi bilan hududni xo‘jalik jihatdan o‘zlashtirish masalasi ko‘tarildi. Imperiya ma‘muriyati Sirdaryo havzasida sug‘orma dehqonchilikni kengaytirish orqali yangi agrar bazani shakllantirishni maqsad qildi. Shu munosabat bilan irrigatsiya loyihalari ishlab chiqilib, Sirdaryo suvlaridan foydalanish imkoniyatlari o‘rganila boshlandi.

1913-yilda Romanov kanali (keyinchalik Do‘stlik kanali deb yuritilgan) qurilishining boshlanishi Mirzacho‘lni o‘zlashtirish yo‘lidagi dastlabki yirik amaliy qadam bo‘ldi. Mazkur loyiha hududga suv chiqarish orqali yangi yerlarni dehqonchilikka yaroqli qilishni ko‘zlagan edi.

Biroq Birinchi jahon urushi va keyinchalik yuz bergan siyosiy beqarorlik sababli ishlar to‘liq yakunlanmay qoldi.

Shunga qaramay, XX asr boshlariga kelib Mirzacho‘lni sug‘orish orqali o‘zlashtirish g‘oyasi ilmiy-amaliy asosga ega bo‘lib ulgurgan edi. Tuproq-meliorativ sharoitlarni o‘rganish, kanal yo‘nalishlarini aniqlash va suv chiqarish imkoniyatlarini hisoblash bo‘yicha dastlabki tadqiqotlar olib borildi. Bu esa keyinchalik sovet davrida amalga oshirilgan keng ko‘lamli irrigatsiya siyosati uchun muhim tayanch vazifasini o‘tadi.

Demak, Mirzacho‘l hududi uzoq vaqt davomida tabiiy sharoiti og‘ir, aholi kam yashagan, asosan chorvachilikka moslashgan hudud bo‘lib qolgan. Faqat XX asrning o‘rtalariga kelibgina texnik imkoniyatlar va davlat siyosati uyg‘unlashuvi natijasida uni keng miqyosda o‘zlashtirish uchun real sharoit vujudga keldi.

1950–60-yillarda Mirzacho‘lni o‘zlashtirish siyosati va xo‘jalik qurilishi

XX asrning 50-yillariga kelib sobiq Ittifoqda qishloq xo‘jaligini xom ashyo bilan ta‘minlash masalasi keskinlashdi. Ayniqsa, to‘qimachilik sanoati uchun zarur bo‘lgan paxta yetishtirish hajmini oshirish davlat agrar siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylandi. Shu sababli Markaziy Osiyoda yangi yerlarni o‘zlashtirish, jumladan Mirzacho‘l hududini sug‘orish orqali dehqonchilikka jalb etish masalasi kun tartibiga qo‘yildi.

1956-yilda SSSR hukumatining yangi yerlarni o‘zlashtirish haqidagi qarorlariga muvofiq Mirzacho‘lda keng ko‘lamli meliorativ va irrigatsion ishlar boshlandi. Avvalo Sirdaryo daryosidan suv chiqaruvchi magistral kanallar, sug‘orish tarmoqlari, kollektor-drenaj tizimlari barpo etildi. Bu inshootlar sho‘rlangan tuproqlarni yuvish, yer osti suvlarini pasaytirish hamda ekin maydonlarini kengaytirishga xizmat qildi.

Qisqa vaqt ichida hududning tabiiy landshafti keskin o‘zgardi. Oldin chorvachilik yaylovlari bo‘lgan yerlarda yirik sovxoz va kolxozlar tashkil etildi. Paxta yetishtirishga ixtisoslashgan xo‘jaliklar barpo etilib, qishloq xo‘jaligi texnikalari, nasos stansiyalari va nasosli sug‘orish tizimlari ishga tushirildi. Mirzacho‘l hududida qishloq xo‘jaligi infratuzilmasi bilan bir qatorda sanoat va transport tarmoqlari ham shakllana boshladi.

Mazkur jarayon bilan bog‘liq holda yangi shahar va posyolkalar paydo bo‘ldi. Guliston, Yangiyer, Shirin kabi shaharlar aynan o‘zlashtirish siyosati natijasida vujudga

kelib, ular irrigatsiya qurilishi, energetika va qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining markazlariga aylandi. 1963-yilda Sirdaryo viloyatining tashkil etilishi hududning ma‘muriy jihatdan mustaqil iqtisodiy birlik sifatida shakllanganini anglatardi.

Mirzacho‘lni o‘zlashtirish nafaqat iqtisodiy, balki siyosiy ahamiyatga ham ega edi. Paxtachilikni rivojlantirish orqali Ittifoqning to‘qimachilik sanoatini xom ashyo bilan ta‘minlash, shuningdek yangi yerlar hisobiga qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini kengaytirish ko‘zlangan edi. Shu bois bu loyiha davlat tomonidan moliyaviy va texnik jihatdan keng qo‘llab-quvvatlandi, qurilish ishlariga boshqa hududlardan minglab mutaxassislar, muhandislar va ishchilar jalb etildi. Natijada 1960-yillarga kelib Mirzacho‘l O‘zbekistonning muhim paxtachilik rayonlaridan biriga aylandi. Sug‘oriladigan yerlar maydoni keskin kengaydi, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari yetishtirish hajmi ortdi va hudud mamlakat agrar iqtisodiyotida muhim o‘rin egallay boshladi.

Mirzacho‘lni o‘zlashtirish jarayonining Sirdaryo viloyati demografik tarkibiga ta‘siri

Mirzacho‘lni o‘zlashtirish siyosati hududning nafaqat xo‘jalik hayotini, balki aholi tarkibini ham tubdan o‘zgartirdi. Sug‘orish inshootlari qurilishi va yangi xo‘jaliklarning tashkil etilishi natijasida ishchi kuchiga ehtiyoj keskin ortdi. Shu sababli 1950–70-yillarda hududga aholini rejalashtirilgan ravishda ko‘chirish siyosati amalga oshirildi.

Avvalo O‘zbekistonning aholi zich yashaydigan viloyatlaridan — Farg‘ona vodiysi, Samarqand, Andijon va Qashqadaryo hududlaridan minglab oilalar Mirzacho‘lga ko‘chirildi. Ular yangi tashkil etilgan sovxoz va kolxozlarga joylashtirilib, uy-joy, tomorqa yerlari hamda ishlab chiqarish vositalari bilan ta‘minlandi. Ko‘chib kelgan aholining asosiy qismi dehqonchilik va paxtachilik bilan shug‘ullandi.

Bundan tashqari sobiq Ittifoqning boshqa respublikalaridan ham mutaxassislar va ishchilar jalb qilindi. Rossiya, Ukraina, Belarus hududlaridan muhandis-texnik xodimlar, quruvchilar va mexanizatorlar keltirildi. Shuningdek, koreys, tatar va boshqa millat vakillari ham hududga joylashtirildi. Natijada qisqa vaqt ichida ko‘p millatli aholi tarkibi shakllandi. Yangi qishloqlar asosan reja asosida barpo etildi. Aholi punktlari sug‘orish tarmoqlari yaqinida joylashtirilib, maktab, tibbiyot punkti, klub va boshqa ijtimoiy infratuzilma obyektlari bilan birgalikda qurildi. Bu esa hududda qisqa muddat ichida barqaror yashash muhitining shakllanishiga olib keldi. Demografik jarayonlarning yana bir muhim jihati — aholining yosh tarkibi bilan bog‘liq edi. Hududga asosan mehnatga layoqatli yosh oilalar ko‘chirib keltirilgani sababli tabiiy o‘ssish yuqori bo‘ldi. Natijada qisqa davr ichida Sirdaryo viloyati aholisi soni tez sur‘atlarda ortdi va yangi shaharlar hamda qishloqlar kengaydi. Shunday qilib, Sirdaryo viloyati tarixiy vohalardan farqli ravishda tabiiy evolyutsion rivojlanish asosida emas, balki davlat tomonidan rejalashtirilgan migratsiya siyosati natijasida shakllangan hudud hisoblanadi. Hudud aholisining ko‘p millatli va aralash tarkibi bugungi kunda ham o‘zining ijtimoiy-madaniy xususiyatlarini saqlab qolgan.

XX asrning 50–80-yillarida amalga oshirilgan Mirzacho‘lni o‘zlashtirish siyosati O‘zbekiston tarixidagi eng yirik irrigatsion va xo‘jalik loyihalaridan biri bo‘ldi. Mazkur jarayon natijasida uzoq vaqt davomida dehqonchilik uchun yaroqsiz bo‘lib kelgan keng

20-Fevral, 2026-yil

dasht hududlari sug‘oriladigan yerlarga aylantirildi, yangi qishloq xo‘jaligi rayonlari barpo etildi hamda paxtachilik ishlab chiqarishi keskin kengaydi. O‘zlashtirish ishlari nafaqat iqtisodiy, balki ma‘muriy-hududiy o‘zgarishlarga ham olib keldi. 1963-yilda Sirdaryo viloyatining tashkil etilishi Mirzacho‘lni o‘zlashtirish jarayonining bevosita natijasi bo‘lib, hududning mustaqil xo‘jalik-iqtisodiy birlik sifatida shakllanishini ta‘minladi. Shu tariqa ilgari kam aholi yashagan hudud qisqa muddat ichida respublikaning muhim agrar rayonlaridan biriga aylandi.

Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, Mirzacho‘lni o‘zlashtirish bilan bog‘liq eng muhim jarayonlardan biri demografik o‘zgarishlar bo‘ldi. Hududga respublikaning turli viloyatlaridan hamda sobiq Ittifoqning boshqa hududlaridan aholining rejalashtirilgan ko‘chirilishi natijasida ko‘p millatli aholi tarkibi shakllandi. Bu esa Sirdaryo viloyatining boshqa tarixiy vohalardan farqli ravishda tabiiy tarixiy rivojlanish asosida emas, balki davlat tomonidan boshqarilgan migratsiya jarayonlari asosida shakllanganini ko‘rsatadi.

Demak, Mirzacho‘lni o‘zlashtirish jarayoni nafaqat iqtisodiy taraqqiyot omili, balki hududning ijtimoiy-demografik qiyofasini belgilab bergan muhim tarixiy hodisa sifatida baholanishi mumkin. Bugungi kunda Sirdaryo viloyati aholisi tarkibi, joylashuvi va xo‘jalik ixtisoslashuvi aynan o‘sha davrda amalga oshirilgan irrigatsiya va ko‘chirish siyosatining bevosita natijasi hisoblanadi.

XULOSA: XX asrning 50–80-yillarida amalga oshirilgan Mirzacho‘lni o‘zlashtirish siyosati O‘zbekiston tarixida markazlashgan agrar-iqtisodiy strategiyaning yorqin namunasi bo‘ldi. Ushbu jarayon tabiiy jihatdan murakkab va uzoq vaqt davomida xo‘jalik muomalasidan chetda qolgan hududni qisqa muddat ichida sug‘oriladigan agrar mintaqaga aylantirdi. Irrigatsiya tizimlarining barpo etilishi, sho‘rlangan yerlarning meliorativ yaxshilanishi va paxtachilikka ixtisoslashgan xo‘jaliklarning tashkil etilishi hududning iqtisodiy ahamiyatini keskin oshirdi.

Shu bilan birga, o‘zlashtirish siyosati demografik jarayonlar bilan uzviy bog‘liq holda kechdi. Rejalashtirilgan migratsiya asosida turli viloyatlar va ittifoqdosh respublikalardan aholining ko‘chirilishi natijasida Sirdaryo viloyatida ko‘p millatli ijtimoiy-demografik muhit shakllandi. Bu holat viloyatning tarixiy vohalardan farqli ravishda tabiiy tarixiy evolyutsiya natijasida emas, balki davlat boshqaruvi asosida shakllangan hudud ekanini ko‘rsatadi.

Demak, Mirzacho‘lni o‘zlashtirish jarayoni iqtisodiy samaradorlik bilan bir qatorda hududning ma‘muriy-hududiy tuzilmasi va demografik qiyofasini belgilab bergan kompleks tarixiy hodisa sifatida baholanishi lozim. Bugungi kunda Sirdaryo viloyatining shakllanish tarixi aynan o‘sha davrdagi irrigatsion va migratsion siyosat bilan chambarchas bog‘liqdir

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Ahmedov B.A. O‘zbekiston tarixi (1917–1991-yillar). – Toshkent: O‘qituvchi, 2002. – 464 b.

20-Fevral, 2026-yil

2. Ziyayev H.Z. Turkistonda Rossiya tajovuzi va hukmronligi. – Toshkent: Sharq, 1998. – 320 b.
3. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi. Sirdaryo viloyatini tashkil etish to‘g‘risida qaror. – Toshkent, 1963-yil 16-fevral.
4. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy davlat arxivi, 248-fond, 1-ro‘yxat, 345-ish, 1963–1970-yillar materiallari.
5. O‘zbekiston SSR Ministrlar Soveti. Mirzacho‘l yerlarini o‘zlashtirish va meliorativ yaxshilash to‘g‘risidagi qarorlar to‘plami (1956–1975-yillar). – Toshkent, 1976. – 210 b.
6. O‘zbekiston SSR Davlat statistika qo‘mitasi. Sirdaryo viloyati xalq xo‘jaligi ko‘rsatkichlari (1963–1985-yillar). – Toshkent, 1986. – 185 b.
7. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. Aholini ro‘yxatga olish natijalari (1959, 1970, 1979, 1989-yillar). – Toshkent, 1991.
8. “Sirdaryo haqiqati” gazetasi materiallari. – Guliston, 1963–1980-yillar sonlari.
9. Mirzacho‘l hududini irrigatsiya qilish va o‘zlashtirish masalalari bo‘yicha ilmiy maqolalar to‘plami. – Toshkent: Fan, 1978. – 256 b.
10. Sirdaryo viloyati statistika boshqarmasi arxiv ma’lumotlari. – Guliston, 1963–1980-yillar.